

MAARTENSKAPEL

ruineus heden van een
glorieus verleden

Vijfde jaargang nr 1
februari 1953

**VALKHOF
NIEUWS**

REDACTIE VALKHOFNIEUWS

Maarten Dongelmans
Jos de Klerk
Hans van Koningsbrugge

VALKHOFVERENIGING

Postbus 1390
6501 BJ Nijmegen
Postgiro-nummer: 4.43.83.63
Redactieadres: Obrechtstr. 7
6523 AA Nijmegen
tel. 080-220752

VAN DE REDACTIE

Valkhofnieuws begint met deze aflevering aan zijn vijfde jaargang. In het najaar van 1983 zal de redactie uitgebreid stilstaan bij dit eerste lustrum; dan immers 'viert' ook de Valkhofvereniging haar vijfjarig bestaan. De vereniging heeft inmiddels haar bestaansrecht op allerlei fronten ten volle bewezen. Door haar constant ijveren is het Valkhof voor stadgenoten, binnen- en buitenlandse bezoekers, kortom, voor alle belangstellenden weer opnieuw gaan leven. Mede door het optreden van de vereniging is aan de jarenlange verwaarlozing van de monumenten in het park een eerste halt toegevoegd. De aanstaande conservering van de voormalige Sint-Maartenskapel (ook wel Barbarossaruïne, halfgrond of absis genoemd) is hiervan een hoopgevend voorbeeld. De recente publiciteit rondom dit romaanse bouwwerk was voor de redactie aanleiding in dit nummer wat uitgebreider op de Barbarossaruïne in te gaan.

De samenstelling van het team dat zorg draagt voor het verschijnen van Valkhofnieuws heeft in het begin van dit nieuwe jaar een wijziging ondergaan. Hans van Koningsbrugge, student geschiedenis, nam op 25 januari de plaats in van Piet de Leeuw, een 'Valkhofvriend' van het eerste uur, die, zoals U zich misschien nog herinnert, de oprichtingsbijeenkomst van 20 november 1978 leidde. Op die zelfde avond was ook Hein van Brien en aanwezig. Vanaf het begin maakte hij deel uit van het bestuur, waarbinnen hij zich met het nodige enthousiasme inzette voor het Valkhof. In november 1982 liet Hein van Brien weten dat hij om persoonlijke redenen zijn functie liever aan een ander zou willen overlaten. Op de eerstkomende jaarvergadering (15 maart; Waalorama) zal het bestuur daarom Gerard Hermans als kandidaat voorstellen. Vanaf deze plaats Piet en Hein, van harte bedankt.

Ook de mensen die rond de afgelopen Kerstdagen zorg hebben gedragen voor de inrichting en openstelling

van de kapel wil het bestuur via de redactie bedanken en tevens complimenteren met het bereikte resultaat. Deze enthousiaste medewerkers - voor het merendeel leden van de tentoonstellingsgroep - kunnen overigens nog goed enige versterking gebruiken, met name wat betreft het aantal toezichthouders in de kapel gedurende de zomermaanden. Leden die bereid zijn deze echt niet zo ingewikkelde taak op zich te nemen of die misschien andere geïnteresseerden kennen kunnen de redactie hierover schrijven of opbellen. Bij voorbaat dank.

DE LEDENADMINISTRATIE

Hoewel de Valkhofvereniging natuurlijk veel waarde hecht aan het oude, is zij ook niet afkerig van de toepassing van moderne technische middelen. In dit geval met betrekking tot de ledenadministratie. Hedentendage is "computer" geen toverwoord meer. Zo heeft ook de ledenadministratie een computer ter beschikking gekregen. Wat zeg ik, twee computers. Een staat op de Katholieke Universiteit en is het exemplaar met de meeste mogelijkheden, echter niet dag en nacht beschikbaar, zodat de vereniging hem gebruikt voor 'moeilijke klussen'. De andere computer bevindt zich op Waalorama. Ed Tönissen stelde deze ter beschikking. Deze computer is voor regelmatig voorkomende werkzaamheden.

Hiermee is een einde gekomen aan het moeizaam tikken en kopiëren van het adressenbestand. Met de computer kan veel tijd bespaard worden. Was het verzendklaar maken van Valkhofnieuws eerst een klus waar je wel drie avonden voor uit kon trekken, nu is het in één avond geklaard. Bij deze bedank ik Ed Tönissen en ook Gerard Hermans namens de vereniging voor hun medewerking.

Zijn er fouten in Uw naam of adres of doen zich daar wijzigingen in voor, dan verzoek ik U met klem dit door te geven. Hierdoor blijft het ledenbestand volledig en correct.

De ledenadministratie,
René Hendriks

Voorjaarslezing

Op dinsdag 26 april a.s., 's avonds om acht uur precies, organiseert de Valkhofvereniging voor de eerste maal een voorjaarslezing. Ditmaal is als plaats van handeling de bovenzaal van het Kolpinghuis aan de Smetiusstraat gekozen. Wederom heeft het bestuur de historicus uit zijn midden, Maarten Dongelmans, bereid gevonden de invulling van een dergelijke avond voor zijn rekening te nemen. Na geslaagde (najaars-)lezingen over:

- de hurchtgeschiedenis
in de Nieuwe Tijd (1980)
- Jan in de Betouw (1981)
- Jan Jacoo weve (1982)

komt hij nu met een volstrekte brinour: een lezing met dia's, muziek op de band en een live-optredend (80 leden tellend!) mannenkoor. Als thema van deze avond is dan ook gekozen:

HET VALKHOF EN HET NIJMEEGS MUZIEKLEVEN 1850-1900. Een afgesloten stuk stadsgeschiedenis?

Zoals de wat oudere Nijmegenaren zich nog ongetuigd zullen weten te herinneren was de wakkelijke wandeling naar het Valkhof nog tot ver in onze eeuw een vaste traditie. Onder het fraaie lofer gonsst men dan van

harmonie- of fanfareklank of van robuuste koorzang, die de gouden reïtartinenummers weer tot muzikaal leven brachten.

Maarten Dongelmans zal allereerst ingaan op de geschiedenis van de entourage waarbinnen de concerten en andere evenementen zich afspeelden, het historische Valkhofpark.

Vervolgens stelt hij het algemene muzikale beeld van Nijmegen vanaf 1850 aan de orde, waarna uiteindelijk de uitvoeringen zelf - aan de hand van amusante authentieke krentenberichten - centraal komen te staan. Van geliefde composities zullen fragmenten te beluisteren zijn. Aan het eind van de avond zal de Koninklijke Zangvereniging Nijmegen / Annenkoor, eertijds een graag gehoorde gast op de Valkhofconcerten, enkele toepasselijke nummers uit zijn repertoire ter gehore brengen.

Het bestuur van de Valkhofvereniging nodigt U - op het Valkhofpark voor velen opnieuw betekenis gaaf - uit op het volgende concert en andere Valkhofactiviteiten - van harte uit 21 april kennis te nemen van de betekenis van het Valkhofpark voor onze voorbatare van deze tijden.

.....

Valkhof informatiepanelen

Gedurende enkele voorgaande seizoenen heeft de Valkhofvereniging in het park een 7-tal borden geplaatst, waarop in woord en beeld tot uitdrukking werd gebracht hoe de situatie er meer dan twee eeuwen geleden moet hebben uitgezien. De reacties van de bezoekers waren zeer positief, ondanks het feit dat de uitvoering summier gehouden was, daar het een proef betrof.

Het is gebleken dat deze vorm van informatie duidelijk in een behoefte voorziet. Weliswaar kan men in de Sint-Nicolaaskapel de fraaie maquette van de burcht bewonderen, doch buiten gekomen vraagt menigeen zich af hoe het ook weer zat met dat torentje, een muurfragment of die ingangspoort. Juist op dit soort vragen boden de borden veelal afdoende antwoord. Een nadeel van deze provisorische borden was o.m., dat ze aan het begin en einde van de openstelling van de kapel telkens moesten worden opgehangen resp. binnengehaald.

Door de grote waarde welke aan deze manier van informatieverschaffing wordt toegemeten, heeft onze vereniging gemeend permanente informatiepanelen te moeten installeren. Hierdoor wordt het mogelijk dat men ook buiten de periode waarin de kapel geopend is, kan vernemen hoe de burcht er uit zag en op welke wijze de nog bestaande resten deel uitmaakten van dit imposante bouwwerk.

In het eerste nummer van 1980 (pag. 6) werd ons eerste ontwerp kenbaar gemaakt. Enige tijd later, om precies te zijn in Valkhofnieuws 1981/3 (pag. 33), kon U lezen dat de Monumentencommissie daarop met het plan kwam, natuurstenen zuilen met bronzen plaquette neer te zetten. Het aantal werd uiteindelijk bepaald op twee; één bij de kapel, de andere bij de ruïne. Wij waren van mening dat deze zuilen te weinig informatie konden bevatten en vermoedden dat de bronzen platen in de kortste keren als trofeeën zouden zijn verdwenen.

Aan de vereniging werd daarop gevraagd een nieuw ontwerp te maken. Inmiddels had de technische commissie een aantal eisen opgesteld waaraan de informatieborden zouden moeten voldoen:

- waterdicht
- bestand tegen pogingen tot beschadiging door slag- of stootbelasting en hitte-inwerking (brandende sigaretten, vuurwerk, e.d.)
- zo goed mogelijk beveiligd tegen diefstal
- een passende vormgeving
- de kleur in overeenstemming met de omgeving

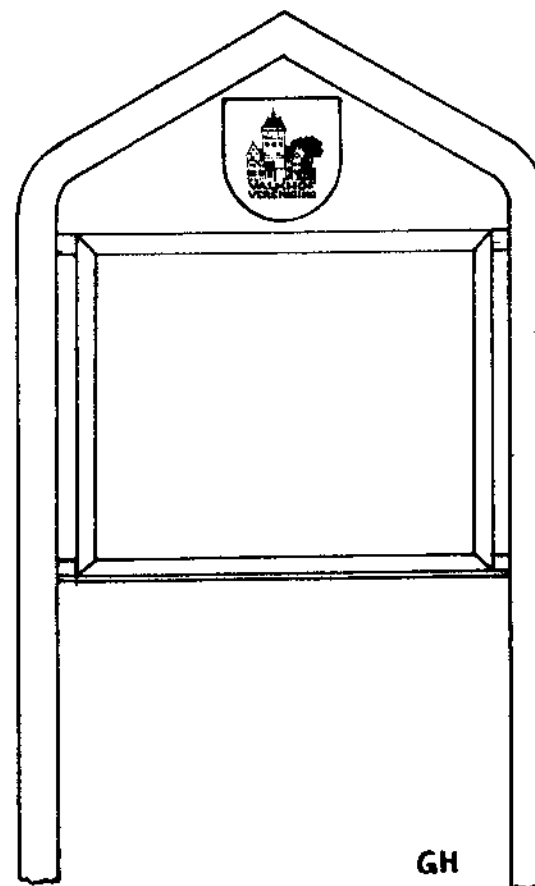
Daarbij realiseerde zij zich terdege, dat een absolute vrijwaring tegen vernielingen hedentendage helaas tot de onmogelijkheden schijnt te behoren. Daarnaast had deze commissie het constructiebedrijf Van Bernsbeek uit Groesbeek bereid gevonden de palen en panelen te vervaardigen. De technische mogelijkheden werden besproken, zoals de afmetingen, de materiaalkeuze, de manier van afsluiten, etc. Over de technische uitvoering waren we het snel eens; roestvrij stalen palen en panelen. De palen worden verankerd in een betonnen sokkel; de panelen worden dusdanig uitgevoerd, dat de getekende platen met de informatie uitwisselbaar zijn, terwijl het paneel zelf d.m.v. een slotmechanisme is beveiligd tegen souvenirjagers.

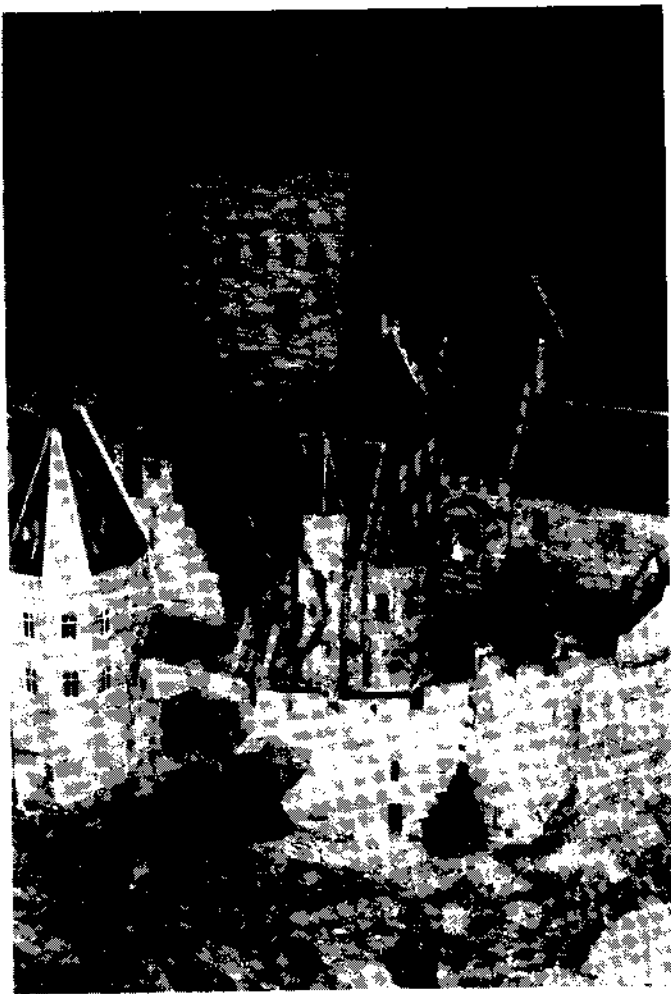
Afgelopen zomer maakte voornoemd constructeur een offerte op grond van de jongste ontwerpen van onze technische commissie, waarbij de kosten onder de f1000,- per eenheid bleven. Ontwerpen en offerte zijn voorgelegd aan de door de gemeente in het leven geroepen Valkhofcommissie, die uiteindelijk akkoord ging met het ontwerp dat onze voorkeur genoot.

Wij willen U de schets van de goedgekeurde borden niet onthouden. De tekening laat het bovenste deel van de constructie zien, waarbij zij opgemerkt, dat het midden van het paneel zich op 1.60 mtr. boven maaiveld bevindt. De diameter van de buizen van de paalconstructie bedraagt 7 cm.; de afmetingen van de panelen bedragen 45 bij 55 cm. De gemeente Nijmegen neemt drie van deze informatieborden voor haar rekening, terwijl de kosten van het vignet uit de kas van de Valkhofvereniging komen.

Tenslotte nog een prettig bericht. Op het moment dat U dit leest zijn de borden reeds klaar en zullen nog voor de aanvang van het nieuwe seizoen worden geplaatst.

Gerard Hermans

detail van de maquette van Henk Lamers, met o.a. de absis, het aansluitende koorgedeelte en de haaks daarop staande laat-Middeleeuwse burchtvleugel

Facetten van de absis

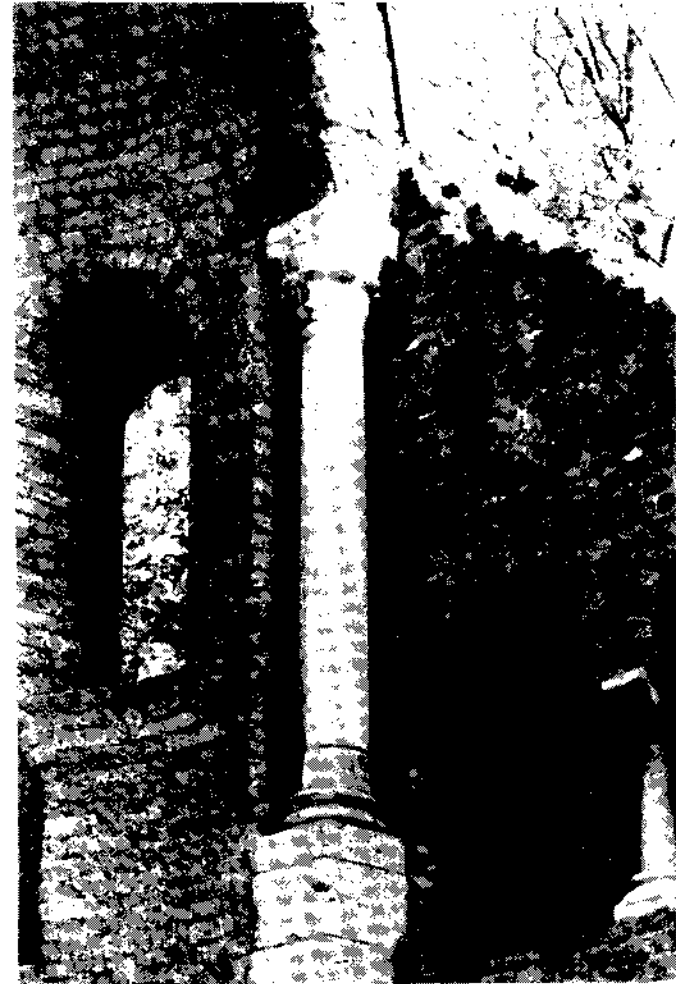
Ruim 30 jaar na de laatste opknapbeurt is de in binnen- en buitenland bekende ruïne in het Valkhofpark opnieuw aan restauratie toe. Hierachter beschrijft onze voorzitter waartoe het formidabele door de gemeenteraad beschikbaar gestelde bedrag van f70.000,- zal worden aangewend. Om het belang van het behoud van dit monument nog eens extra te onderstrepen, wil ik U, middels een beknopt artikel, op enkele historisch interessante facetten van de bijna verloren gegane Barbarossaruïne wijzen.

Alleen de plek al waar rond 1155 de verdwenen burchtvleugel met de halfronde absis verrees, is meer dan interessant. Eeuwen voor Barbarossa's bouw lag in het zuidoosten van het gebied Valkhof/Kelfkensbos een grafveld dat vermoedelijk toebehoorde aan de oudste parochiekerk van Nijmegen. De bouwmeesters van keizer Frederik I Barbarossa lieten zich bij het uitvoeren van de van hogerhand bevolen burchtherstelling niets aan deze dodenakker gelegen liggen en groeven hun fundamentsleuven er dwars door heen. Evenals de Sint-Nicolaaskapel rond 1030 voor hem, kwam het monument van Barbarossa op tot dan toe onbebouwde grond te staan.

Helaas is het totale romaanse bouwwerk waarvan de absis de afsluiting vormde voor ons in nevelen gehuld. Een poging tot reconstructie is vooral nog wegens gebrek aan documenten onmogelijk. De afbeel-

het bewaard gebleven gedeelte van de voormalige
Sint-Flaartenskapel

één van de twee fraaie Romeinse zuilen die de vroegere
bovenverdieping van het halfroond rijk is. Het kapiteel
stamt uit de Karolingische periode

dingen die uit de 17e en 18e eeuw bewaard zijn gebleven tonen ons slechts het uiteindelijke resultaat van met name 15e-eeuwse verbouwingen. De romaanse absis staat in die tijd volstrekt asymmetrisch tegen de lange noord-zuid geprojecteerde laat-Middeleeuwse, in gotische stijl uitgevoerde burchtvleugel. Van het aansluitende koor is dan nog maar een restant (?) zichtbaar. Het is onduidelijk wanneer en hoe dit langwerpige gebouw exact is ontstaan en wat er van Barbarossa's complex moest verdwijnen om een en ander te realiseren. Vermoedelijk werd een deel ervan in de 15e-eeuwse vleugel geïncorporeerd, met behoud van de oost-west gerichte muren in het verlengde van de absis. Enkele prenten (o.a. van Hendrik Hoogers, uit 1796) lijken dit te bevestigen door het tonen van een frappante geleiding aan de westzijde van de gotische vleugel, daar waar aan de oostzijde de absis aansluit. De aanwezigheid van 'een gebouw in een gebouw' wordt nog waarschijnlijker gemaakt door archiefstukken uit de slooperperiode (1796/97).

Tot het moment dat enige klaarheid in de oorspronkelijke aanleg komt, is ook de aanvankelijke bestemming niet met absolute zekerheid aan te wijzen. De grootse opzet van de behouden gebleven absis met zijn bouwkundig verrassende in- en exterieur, waarin opgenomen Romsinse zuilen en Karolingische kapitelen, was in de ogen van o.a. de 19e-eeuwse Duitse wetenschapper Konrad Plath een 'keizersnis' in een troonzaal waardig. Zijn standpunt, indertijd al door Jan Jacob Weve bestreden, is thans vrijwel door iedereen verlaten. De in 1942 overleden stadsarchitect van Nijmegen wees in 'zijn' onuitgegeven Valkhofmonografie op de schriftelijke bron, die in 1432/33 melding maakt van een Sint-Maartenskapel. Nog geen driehonderd jaar na de bouw blijkt de ruimte dus een sacrale bestemming te bezitten en toegewijd te zijn aan de 'nationale' heilige van het Frankische rijk (waarvan de bekendste heerser - Karel de Grote - het grote voor-

beeld van Frederik Barbarossa was).

Hoewel er van het interieur van de Sint-Maartenskapel - overals van het gehele Valkhof - geen enkele afbeelding is overgeleverd, weten we zeker dat zij door middel van een door zuilen en gewelven gedragen vloer in twee verdiepingen was verdeeld. Op de bovenste (niet overwelfde) verdieping bevond zich het altaar.¹ Op de vraag of deze kapel aanvankelijk zelfs groter was dan de Sint-Nicolaaskapel en pas in de late Middeleeuwen het karakter en de afmetingen van een huiskapel kreeg, kan gezien het voorafgaande (nog) geen antwoord worden gegeven. Het predikaat "Hertogskapel", dat nog, twee eeuwen na de beëindiging van de sacrale functie, in de laatste jaren van de 18e eeuw als aanduiding werd gebruikt en onder meer Van Schevichaven in een derde Valkhofkapel deed geloven, benadrukt vollicht een onderscheid tussen beide kapellen.

Eenmaal van haar oorspronkelijke bestemming beroofd werd de Sint-Maartenskapel als keuken en als stal gebruikt. Jaren van verwaarlozing hinderden de raad van de stad Nijmegen echter niet af, toen de afbraak van het Valkhof onontkoombaar werd, zich in te zetten voor het behoud van het architectonisch als waardevol beschouwde monument. Helaas bleek de kapel als geheel niet te redden. In enkele jaren tijd (1796-1799) bleef slechts de absis over, die samen met de eveneens gespaarde Nicolaaskapel de aantrekkelijkheid van het spoedig na de afbraak aangelegde park diende te verhogen. Als eenzaam uit zijn verband gerukt monument ontkwam het trieste overblijfsel van Barbarossa's burcht niet aan verder verval. In de 19e en 20e eeuw waren restauraties door Van der Kemp, Weve en Deur nodig om het met moeite van de ondergang

geredde bouwwerk weer voor een aantal jaren te behouden.

Thans maken weersinvloeden en vooral vandalisme - de ruïne is toch immers het grootste klimrek van Nijmegen? - een grondige opknapbeurt opnieuw noodzakelijk. Jammer genoeg moet daarbij de absis aan de eisen van een vernielzuchtige horde worden aangepast - het omgekeerde is vermoedelijk al niet meer mogelijk! -; met als gevolg dat de ruïne evenals voor de oorlog het geval was weer met hekwerk wordt afgesloten. Gelukkig staat daar tegenover, dat de gemeenteraad van de stad Nijmegen - in het voetspoor van vroegere stadgenoten als Hendrik Hoogers (1747-1814) en Jan in de Satouw (1732-1820) - het belang van de absis van de voormalige Sint-Maartenskapel volledig onderkend heeft.

Maarten Dongelmans

1. Fr. Gorissen oppert de mogelijkheid dat het altaar in 1326 werd gewijd. Onderschrijft men zijn opmerking, dan komt de oorspronkelijke bestemming van de absis als kapel weer in een ander daglicht te staan. Zie: "De altaren van de Stevenskerk. Hun patroonheiligen en vicarissen", in: De Stevenskerk. Historische bijdragen bij gelegenheid van de voltooiing der restauratie, Nijmegen, 1969, p. 183.

Conservering Barbarossaruïne

Op 12 januari 1983 heeft de gemeenteraad van Nijmegen ingestemd met het voorstel f70.000,- ter beschikking te stellen voor een conserveringsplan voor de Barbarossaruïne. Dit op basis van het technisch rapport over het Valkhof, dat de dienst Publieke Werken en Volkshuisvesting eind 1981 uitbracht en dat integraal gepubliceerd is in het eerste Valkhofnieuws van 1982.

Er mag rustig gesteld worden dat het in de aandacht brengen van de toestand van het Valkhof door onze vereniging de motor is geweest voor het doen van een technisch onderzoek en daarom kunnen wij onszelf ook gelukkig prijzen met dit conserveringsplan voor dit stukje Valkhof.

Wat houdt dit, nog uit te werken, plan in?

1. conservering middels:
  - a. reinigen van mos- en algen groei;
  - b. verwijderen van vuil en losse delen;
  - c. herstellen van voegwerk;
  - d. impregneren met vochtwerende middelen.

2. bescherming tegen vandalisme middels:

- a. de verticale gedeelten van de muurresten over voldoende hoogte afwerken met metaalwerk;
- b. de muuropeningen alsmede de crypte met hekwerken afsluiten.

3. opslag van de verspreid liggende bouwfragmenten:

- a. deze fragmenten verzamelen, schoonmaken, conserveren en opslaan binnen de afgesloten crypte;
- b. bestraten van de crypte met kinderkopjes.

Omdat de Barbarossaruïne een erkend monument is, zal de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur toestemming moeten geven volgens artikel 14 van de monumentenwet.

Aan verdergaande plannen, zoals het wederom aanbrengen van een vloer in de kapel - tevens plafond van de crypte - en herstel en uitbreiding van het dak kan om financiële redenen niet gedacht worden.

Voorlopig is het parool: HOUDEN WAT WE (NOG) HEBBEN.

De noord- en westhellingen van de heuvel zijn nog in onderzoek. Dat er daar ter plekke heel wat dient te gebeuren is afdoende bekend. Wat dit gaat kosten is een vraag waarop momenteel nog gestudeerd wordt. De gemeente heeft weliswaar de plicht tot onderhoud van monumenten, maar dit is vaak een dure plicht. Alleen bij groot onderhoud betaalt het Rijk soms bij.

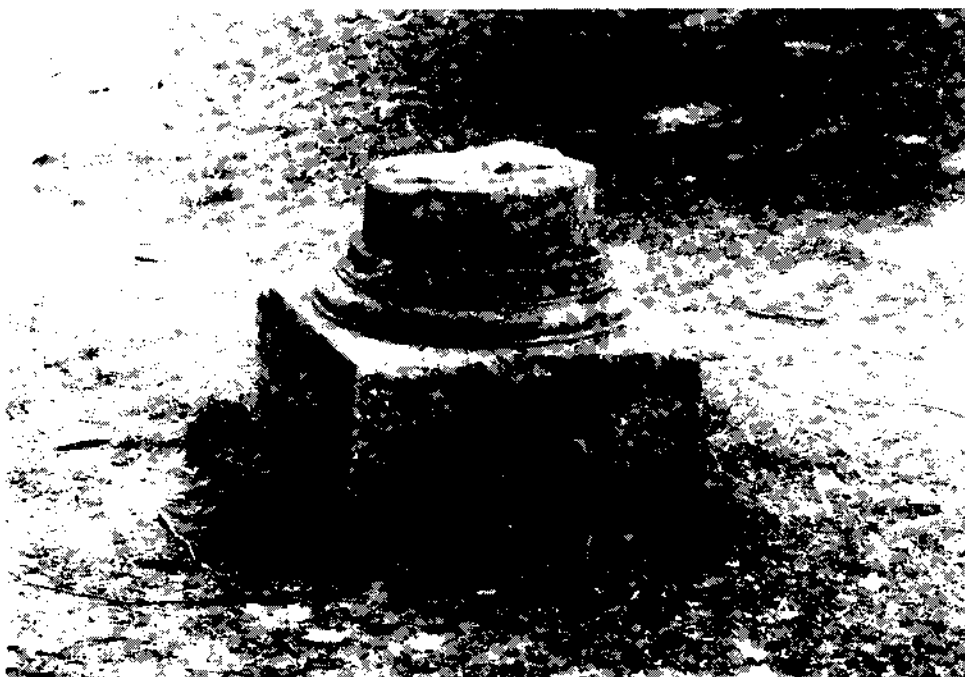

een triest kijkje in de vroegere crypte (boven)
de fraaie architectuur van de bovenkapel (onder)

De Valkhofvereniging staat in voortdurend contact met de gemeentelijke werkgroep die alle zaken rond het Valkhof coördineert en als vereniging zullen wij gevraagd, maar ook ongevraagd, steeds een bijdrage blijven leveren aan al datgene dat goed is voor het Valkhof.

Jack Nooy

sterk verwaarloosd zuilfragment met basement in de onmiddellijke omgeving van de ruïne

Graf Karel de Grote gevonden

Het Nijmeegse Valkhof heeft nu in 1983 nog veel onopgeloste geheimen. Toch kan het misschien een troost zijn, dat men ook in Aken nog altijd probeert de raadsels rond de vroegere keizerpalts aldaar te doorgronden.

Na jarenlange onderzoekingen meent nu Dr. Leo Hugot, Dombaumeister te Aken, eindelijk de juiste plaats gevonden te hebben, waar eens Karel de Grote: "... onder veel droefheid van het gehele volk..." werd begraven. De keizer stierf 28 januari 814, en werd nog diezelfde dag in de paltskapel -thans de Dom- bijgezet.

Einhard, schrijver aan het keizerlijke hof, merkte later over de teraardebestelling op: "...Men was het er eerst niet over eens waar men hem begraven zou, omdat hijzelf er tijdens zijn leven nooit over gesproken had. Tenslotte werd men het eens dat er geen waardiger plaats te vinden was als in de kerk, die hijzelf, uit liefde tot God en Onzen Heer Jezus Christus en de eeuwige Maagd en en Godsmoeder, op eigen kosten had laten bouwen..."

Toch was men 180 jaar later de juiste ligging van het graf ... al vergeten! In het jaar 1000 namelijk, toen keizer Otto III het gebeente van zijn grote voorganger wenste te zien, moest naar het graf gezocht worden.

Bisschop Thietmar van Merseburg schreef enkele jaren later: "Men wist eigenlijk niet precies waar het graf zich bevond. Op de plaats waar het vermoed werd liet men in het geheim de vloer openbreken en men vond het graf bij de koninklijke zetel..."

In 1165 werd de sarcofaag, op last van Barbarossa, opnieuw geopend, waarna vanaf 1215 de stoffelijke resten van de grote keizer hun definitieve rustplaats vonden in de prachtige gouden 'Karlesschrein'.

Het oorspronkelijke graf werd opnieuw ... vergeten.

Jaren lang dacht men dat de plaats waar keizer Otto III in het jaar 1002 werd begraven ook de plaats moest zijn, waar Karel de Grote in 814 aan de aarde was toevertrouwd. Anderen meenden echter, dat het graf zich midden in de Dom -onder de koepel- , waar een blauwe steen lag met de woorden "Carolo Magno", bevond.

Maar al deze theorieën hielden geen stand bij de opgravingen in 1910. Men vond onder de ingangshal- de zogenaamde Westbau- een grafkelder met direkt ervoor een fundament. Het was duidelijk, dat hierop eens een troon had gestaan. Bij nameting bleek de sarcofaag, waar volgens de overlevering Karel in 814 begraven werd, precies in de groeve te passen.

In 1933 concludeerde H. Wismann, na bestudering van schriftelijke bronnen, dat de plaats van het graf voor de paltskapel moest liggen, en dat de huidige voorhal eigenlijk het grafmonument was.

Thans is Dr. Hugot, na jaren bestudering van de bouwgeschiedenis van de Dom, tot de conclusie gekomen, dat met zekerheid kan worden gezegd, dat het graf van Karel de Grote midden in het grote voorportaal, waar ook de keizerlijke zetel stond, heeft gelegen.

Hein van Brienen